

ВОЈСКА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1939–1941. ГОДИНЕ

Спољнополитички положај Краљевине Југославије је од њеног стварања 1918. био тежак и сложен. Он је постао још компликованији после аншлуса Аустрије Немачкој у марту 1938. Тада је Краљевина за суседа добила државу чије су експанзионистичке намере већ биле увелико видљиве. То је, уједно, био сигнал војном и политичком руководству земље да започне са убрзанијим припремама за рат и одбрану домовине.

Догађаји у Европи су се наредних месеци веома брзо одвијали. Трећи рајх је слабост, страх и немоћ, пре свих, Енглеске и Француске, наплаћивао веома скупо, заузимањем европских држава. Прво су „западне демократије“ у Минхену, септембра 1938, жртвовале Чехословачку, омогућивши Немачкој да завлада Судетском облашћу. Слабљење и окупација Чехословачке у марту 1939. довеле су и до гашења Мале Антанте, тако да се Краљевина Југославија нашла у незавидном положају, пошто је изгубивши оданог савезника остала сама у окружењу непријатељски настројених земаља. Ситуација се још више погоршала у априлу 1939, када су италијанске трупе умарширале у Албанију, чиме се и на јужној, потпуно необезбеђеној југословенској граници појавио потенцијално опасан сусед, који је лако могао да угрози југословенски суверенитет.

Југославија је, истовремено, морала да трпи и притисак Немачке да иступи из Друштва народа, приступи Антикоминтерна пакту и да свим силама допринесе изласку Турске, као штићенице Енглеске, из Балканског савеза. Осим тога, Хитлер је у мају 1939. Мусолинију нудио Хрватску и Далмацију као мамац за улазак Италије у рат.

Као врхунац тих дешавања у Европи, уследио је изненадни немачки напад на Пољску 1. септембра 1939, који је био повод да Хитлеру, два дана касније, рат објаве Енглеска и Француска. Почетак Другог светског рата означио је крај дотадашње политике додворавања и попуштања Немачкој.

Краљевина Југославија је одмах по упаду немачких трупа у Пољску објавила своју неутралност, али је после пораза пољских снага мобилисала око 500.000 војника. Истовремено су и две армије постављене дуж целе границе, а на снази је остало и наређење из априла 1939. о „приправном стању“.

Тежак војнополитички положај Југославије одражавао се и на ратне припреме војске, које су почеле од марта 1938. Међутим, опасност од уласка у нежељени рат, који је управо почињао, а за који југословенска вој-

ска није била спремна, повезана са несређеним и нерешеним националним питањем, економском неразвијеношћу, све већом политичком и војном зависношћу од Трећег рајха, утицали су на стање и односе у Војсци Краљевине Југославије, као и на њену спремност за одбрану земље. Управо ће припреме југословенске војске за предстојећи рат и бити основна тема рада. Али, нажалост, просторна ограниченост онемогућава детаљнију анализу овога проблема, тако да ће неки аспекти бити само поменути, као, на пример, припреме и реализација пуча од 27. марта 1941, преговори са савезницима, операције у априлском рату итд.

*

Оружане снаге Краљевине Југославије сачињавале су војска, ваздухопловство и морнарица. Врховни заповедник је био краљ, а министар војске и морнарице командовао је војском у миру у име краља и био му одговоран за спремност војске и државе за рат. Главни ђенералштаб је био орган Министарства војске и морнарице и имао различите задатке, пре свега техничке и оперативне природе. Југословенска државна територија је била, у војном погледу, подељена на 6 армијских и 16 дивизијских области, које су се делиле на 49 војних округа, а ови на војне срезове.¹

Ратна формација Војске Краљевине Југославије била је регулисана Уредбом о формацији војске у мобилно и ратно доба из 1936. године и Упутом за извођење ове формације из 1937. У случају рата, војска би се делила на оперативну (3 групе армија и 7 армија) и резервну, а Главни ђенералштаб је планирао да мобилише укупно 1,7 милиона људи и око 600.000 грла стоке.²

Тежило се да мирнодопска и ратна формација ваздухопловства буду сличне, услед велике важности овога рода оружаних снага. У рат 1941. летачке јединице су тако ушле са мирнодопском формацијом (20.000 војника сталног кадра), само што су биле допуњене људством (30.000) из резерве. Ваздухопловство је, захваљујући дуготрајној и стручној обуци војника и официра, рат дочекало далеко спремније од других родова војске.

У морнаричке јединице људство је од септембра 1939. стално позивано на вежбе у трајању 2–3 месеца, тако да је било веома добро обучено, чему је допринела и истоветност мирнодопске и ратне формације.³

Обавеза служења у војној сили је била општа, а неспособни за службу су плаћали војницу. Општа обавеза трајала је 30 година (20 у оперативној и 10 у резервној војсци), тј. до навршене 40. године у опера-

¹ В. Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, II, Београд–Титоград 1984, 101, 102.

² Архив Војноисторијског института (у даљем тексту: АВИИ), П–17, к. 5, ф. 1, бр. 1 – изјава генерала Милутина Николића од 3. VI 1946; В. Терзић, *н. д.*, 106, 111 – тврђава Бока Которска и Шибеник су имале посебну формацију и средства за одбрану.

³ В. Терзић, *н. д.*, 112–114.

тивној, а од 41. до 50. године у резервној војсци. Рок службе за све родове био је 18 месеци (пун рок), односно 9 месеци (скраћени рок), док је у ваздухопловству и ратној морнарици пуни рок био 2 године. Тек пред сам рат, увидевши да овако кратак рок није довољан да се регрути упознају са оружјем и увежбају, пуни рок службе је продужен на две године, скраћени на 18 месеци, а ђачки на 12 месеци.⁴

Пошто се југословенска војска највећим делом развила из некадашње војске Краљевине Србије, од ње је, осим наоружања и славних традиција, наследила и војни систем, као и офанзивну војну доктрину. Међутим, доласком немачких трупа на југословенске границе, дотадашња доктрина маневра, заснована на искуствима из балканских и Првог светског рата, као и на извесним примесама француске и немачке доктрине, није више одговарала савременим условима рата, војном окружењу, као ни степену обучености и опремљености југословенске војске.⁵ Узимајући све то у обзир, Главни ђенералштаб је од 1938, а нарочито од почетка Другог светског рата, започео са израђивањем ратних планова, који су покушавали да дефанзивом, утврђивањем граница, рушењем и запречавањем путева омогуће пружање дужег отпора, очување живе силе и одгађање решења сукоба до повољнијих политичко-стратешких прилика на Балкану.⁶

Командни кадар југословенске војске био је национално и стручно прилично хетероген. Поред официра из бивше српске војске било је доста њих из армија Краљевине Црне Горе, Аустроугарске и Русије, који су примани у чину који су до тада имали. Са друге стране, само је мали број, поготово виших, официра завршио Војну академију Краљевине Југославије, тако да је био без потребног стручног образовања. Због тога су различито васпитање, схватање обавеза и дисциплине доводили до суревњивости, сукоба и заостравања односа, пре свега на националној основи. Део официра, нарочито у ваздухопловству и морнарици, неспрске националности, радио је и за непријатељске обавештајне службе или је припадао усташком покрету. Они су у априлском рату одиграли улогу пете колоне, а већина је касније ступила и у усташке, домобранске и друге непријатељске јединице.⁷

У југословенској војсци било је присутно и незадовољство млађих официра спорим напредовањем у служби (старешински кадар у вишим чиновима је био нагомилан) и ниским припадностима, које нису биле довољне ни за куповину личне опреме, плаћање станарине итд. С друге стране, Ђенералштаб је од официра захтевао да буду „господа“, да на

⁴ *Истио*, 101; АВИИ, П. 17, к. 5, ф. 1, бр. 1 – изјава генерала М. Николића.

⁵ В. Терзић, *н. д.*, 111; Ј. Томашевић, *Четиници у Другом свјетском рату*, Загреб 1979, 65.

⁶ В. Терзић, *н. д.*, 129; *Рајник*, децембар 1939, чланак Чедомира Шкерића.

⁷ АВИИ, П-17, к. 82, ф. 3, бр. 12, стр. пов. Ђ. К. бр. 1488 – извештај начелника Главног ђенералштаба од 4. X 1939; В. Терзић, *н. д.*, 116.

сваком месту достојно репрезентују војску, да воде рачуна с ким се друже, као и да избегавају „сумњива лица“.⁸ Водило се рачуна и о женидбама официра, при чему се од њих захтевало да се „определе“ само за жене из „национално исправних кућа“.⁹ Од официра се тражило и да „пазе шта говоре“, да не критикују стране војске, а поготово немачку, као и да сузбијају сваки дефетизам.¹⁰ Морали су и да избегавају свечаности и приредбе разних удружења, пошто су она увек носила „извесне елементе племенског, регионалног или локалног обележја“,¹¹ а што је било у супротности са важећом идеологијом југословенства. Такође, на снази је била и наредба о забрани бављења политиком официрског кадра, али је она била фиктивног карактера, пошто су официрске редове непрестано потресале политичке кризе – „Црна рука“ и „Бела рука“, неслагања око спољне политике коју је водио кнез Павле, незадовољства у вези са споразумом Цветковић–Мачек, сукоби пронемачки и пробритански расположених официра – које су, на крају, довеле до тога да се група највиших официра (Д. Симовић, Б. Мирковић, Б. Илић и др.) одлучи да војним ударом смени владу Цветковић–Мачек и постави на престо краља Петра II.¹²

Војна настава и обука, кроз коју је до априлског рата прошло око 2 милиона обвезника,¹³ није одговарала савременом начину вођења рата, и то због више разлога, као, на пример, недостатка потребних финансијских средстава и модерног наоружања и опреме, кратког рока службе у оперативним јединицама и честог пуштања људства на дужа одсуства, као и ретког позивања на вежбе.¹⁴ И поред тога што је крајем 1939. била образована Врховна инспекција,¹⁵ „у чију надлежност је прешла целокупна настава,¹⁶ није дошло до битнијег побољшавања квалитета наставе и обуке. Тако ни стручна спрема официра и подофицира није одговарала

⁸ АВИИ, П–17, к. 85, ф. 3, бр. 21 – наредба Главног ђенералштаба пов. с. бр. 14552 од 9. X 1939.

⁹ АВИИ, П–17, к. 85, ф. 3, бр. 2, стр. пов. Ђ. К. бр. 1356, а на основу наредбе Министарства војске и морнарице од 16. IX 1939. и наредбе Главног ђенералштаба од 22. IX 1939.

¹⁰ АВИИ, П–17, к. 83, ф. 2, бр. 9 – наредба Министарства војске и морнарице од 10. XI 1939.

¹¹ АВИИ, П–17, к. 137, ф. 2, бр. 8 – наредба министра војске и морнарице пов. Ђ. бр. 9653 од 8. VII 1940.

¹² Требало би, при томе, у обзир узети и уску везаност многих домаћих и страних фактора са овим чином – прим. Д. Т.

¹³ *Друџи свейски рајџ (џрејлед рајџних ојџераџија)*, I, Београд 1957, 433.

¹⁴ *Истџо*; АВИИ, П–17, к. 5, ф. 1, бр. 1 – изјава ген. М. Николића.

¹⁵ АВИИ, П–17, к. 8, ф. 1, бр. 2 – *Мемоари ђенерала Дуџана Симовића*. На челу Врховне инспекције налазио се кнез Павле, а помоћник је био армијски ђенерал Богољуб Илић. Богољуб Илић, *Мемоари армијској ђенерала 1898/1942*, приредио Миле С. Бјелајац, Београд 1995, 168.

¹⁶ АВИИ, П–17, к. 8, ф. 1, бр. 2, *Мемоари Д. Симовића*.

достигнућима савремене војне науке и технике, што се показало кобним у априлским данима рата 1941. године.¹⁷

За развој и напредак целокупне војне силе Краљевине Југославије била су неопходна огромна финансијска средства, која она није могла да обезбеди ни са једне стране. Са растом и опадањем државног буџета, растао је и опадао кредит који је сваке године додељиван војној управи.¹⁸ Он је за буџетску 1939/40. годину износио свега 22,6% државног буџета, који је и онако био мали, а при томе у ту суму од 2.928.165.957 динара био је урачунат у ванредни кредит за издржавање већег броја резервиста позваних на вежбе после избијања Другог светског рата. Овако малим војним буџетом једва да су могли да буду подмирени и редовни издаци, тако да је тешко одржавана и мирнодопска организација, а на поправљање зграда, извођење већих војних вежби и маневара није се смело ни помишљати. Спољни зајмови се нису ни могли закључивати, јер држава није била у стању да осигура за њих потребне годишње ануитете.

Пошто би Финансијски одбор Народне скупштине редовно смањивао за половину суму коју је Министарство војске и морнарице тражило за потребе војске, морали су да се редовно обезбеђују ванредни кредити, нужни за финансирање најважнијих ратних припрема. Међутим, и они су редовно били смањивани. Тако је 1937. одобрено само 8 милијарди динара ванредних кредита (од тражених 75 милијарди), од чега је, до априлског рата, за набавку авиона и наоружања за оклопне јединице утрошено 7,5 милијарди. У октобру 1939. одобрен је нови ванредни кредит од 1,5 милијарде динара.¹⁹ Међутим, пошто ни он није био довољан, Министарство војске и морнарице је у пролеће 1940. тражило кредит од 20 милијарди динара за ваздухопловство и по 7 милијарди за ваздушну одбрану и утврђивање, а Главни ђенералштаб још 175 милијарди ради моторизовања јединица. Али, југословенска влада није била у стању да обезбеди ове кредите. Једини стварни извор за ванредне кредите је био Фонд народне одбране, основан у децембру 1939, са 4,85 милијарди динара. Он се допуњавао „специјалним доприносима“ (уз редовни порез), који су износили 350 милиона динара годишње, тако да је из Фонда до 1941. утрошено око 9 милијарди динара.²⁰

Са друге стране, Југославија је од 1938. до 1941. године добила само неколико мањих иностраних зајмова од Италије, Немачке, Француске и Ен-

¹⁷ Стручна спрема официра, подофицира и војника у ваздухопловству и морнарици била је на доста високом нивоу захваљујући пуном року од 2 године и доброј организацији школа – Д. Тешић, *Југословенска војска од априлског рата до априлског рата*, необјављени рукопис, Београд 1986, 25, 26.

¹⁸ В. Терзић, н. д., 144, 145.

¹⁹ *Априлски рат 1941, Зборник докумената*, књ. I, Београд 1969, документ 113, 386–387.

²⁰ Ј. Ноптнер, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Rijeka 1973, 172, 173.

глеске.²¹ Они ни у ком случају нису могли да надокнаде празнине настале услед сиромашности домаћих извора прихода.

Краљевина Југославија, као претежно аграрна земља, није имала развијену војну индустрију. Највећи део оружја и опреме потицао је још из Првог светског рата, тако да је углавном био слабе ударне моћи и малог домета. Покушаји чињени од септембра 1939. да се сопственом производњом надокнади мањак модерног наоружања нису постигли веће резултате. Седам државних војнотехничких завода и неколико приватних фабрика нису били у стању да задовоље потребе земље, јер су могли да производе само лако наоружање, муницију, бомбе и да врше поправке тешког наоружања. Због тога је у априлски рат Краљевина Југославија и њена војска ушла са релативно задовољавајућим бројем само лаког, пешадијског, оружја,²² али модерних пушака било је довољно само за јединице оперативне војске.²³ Није било довољно ни муниције,²⁴ а посебну тешкоћу је представљала чињеница да је било много (око 150) различитих модела оружја, што је захтевало преко 300 врсти муниције. Војска је имала укупно 110 тенкова (60 застарелих) и 420 авиона (147 бомбардера, 142 ловца, 133 извиђача), од којих је око 265 било модерне израде.²⁵ Морнаричко наоружање је делом било савремено (3 разарача, 3 торпиљерке, 4 подморнице и поморско ваздухопловство), док је преостали део био израђен углавном 20-их година.²⁶

Опремом је војска била релативно добро снабдевена, с тим што је одеће и обуће било само за 800.000 војника оперативне војске, а хране за људе и стоку за 60 дана рата. Пошто јединице нису биле моторизоване, сем врло малог броја, то је и даље сточна вуча била главна, а пре свега воловске запреге. То је у многоне отежавало и успоравало извођење и извршење мобилизације и концентрације трупа.²⁷

Пошто Краљевина Југославија није могла да из својих војноиндустријских предузећа подмири војне потребе за модерним наоружањем, била је принуђена да се њиме снабдева из иностранства. До 1939. испоруке су вршене највише из Француске и Чехословачке, али и из Немачке, Италије и Енглеске. Али, од почетка Другог светског рата набавке оружја су се проредиле пошто се Југославија нашла суочена са низом проблема – куповина иностраног наоружања захтевала је издвајање великих

²¹ В. Терзић, *н. д.*, 147.

²² *Истио*, 122, 139; *Друи свейски рај*, I, 431, прим. 99; АВИИ, П-17, к. 5, ф. 1, бр. 1.

²³ Ј. Томашевић, *н. д.*, 65.

²⁴ Као нап. 23.

²⁵ Ј. Томашевић, *н. д.*, 66 – даје друге податке; В. Терзић, *н. д.*, 142; АВИИ, П-17, к. 5, ф. 1, бр. 1 – изјава М. Николића по којој је пред априлски рат било само око 200 исправних авиона.

²⁶ В. Терзић, *н. д.*, 142; Ј. Васиљевић, *Југословенска флота у Боки Которској у рају априла 1941*, „Војноисторијски гласник“, 1, 1969, 101–135; Ј. Томашевић, *н. д.*

²⁷ В. Терзић, *н. д.*, 125; *Друи свейски рај*, I, 432; АВИИ, П-17, к. 5, ф. 1, бр. 1, изјава М. Николића.

новчаних средстава, која нису могла да се обезбеде из малог и скромног војног буџета; земље из којих смо увозили оружје и саме су се припремале за рат и тако осетно смањиле извоз; Немачка и Италија су биле незаинтересоване за продају веће количине модерног наоружања Југославији не верујући у њену лојалност; Енглеска је ставила ембарго на извоз оружја свим државама, а међу њих је спадала и Југославија, које су прекорачиле предратни извозни биланс са Трећим рајхом итд.²⁸

Војска Краљевине Југославије била је, као и држава у целини, суочена са непријатељском активношћу дела припадника националних мањина, пре свих немачке, мађарске, албанске и бугарске.

Доласком немачких трупа на њене границе, Југославија се суочила са појачаном непријатељском пропагандом међу југословенским држављанима немачке народности. Њихова делатност је била и најопаснија по државне и војне интересе Краљевине, пошто је око 500.000 Немаца тада живело у Југославији. Захваљујући благонаклоном односу, прво Стојадиновићеве,²⁹ а затим и Цветковићеве владе, заснованом на тежњама ка развијању пријатељских односа са Трећим рајхом, припадници немачке мањине су успели да развију веома јаку, бројну и разгранату обавештајну мрежу. Њихову активност, маскирану учешћем у „Културбунду“, будно су пратили југословенски обавештајни официри из Другог одељења Главног ђенералштаба, а пре свих начелник одељења ђенерал Јосимовић и његови помоћници пуковник Жарко Поповић и потпуковник Угљеша Поповић. Међутим, сви њихови извештаји, веома бројни и детаљни, завршавали су у фиокама највиших војних и политичких личности, које нису ништа предузимале да макар провере истинитост приложених информација, а камоли да наредe истраге и хапшења.³⁰

Део припадника мађарске националне мањине, занесен идејом о „Великој Мађарској“, истрајно је радио на подривању темеља југословенске државе,³¹ али ни они нису повлачили консеквенце за такав свој рад.

Југословенска држава је доста мука имала и са Албанцима на Косову и Метохији. Задојени идејом о стварању „Велике Албаније“, они су у свом антијугословенском деловању имали велику и значајну подршку

²⁸ В. Терзић, *н. д.*, 144, 145, 146, 684, 685, 688, 691, 692; *Априлски рај 1941* (у даљем тексту *АР*); Зборник докумената, I, Београд 1969, док. 60, 125, 179, стр. 243–245, 417, 575; В. Винавер, *Југословенско-енглески уговор о испоруци наоружања 1940. године*, „Војноисторијски гласник“, 5, 1966, 77–92; АВИИ, П–17, кут. бр. 85, 130, 163, 206 и 374; Ј. Томашевић, *н. д.*, 67.

²⁹ Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939. године*, Београд 1997, 289–298.

³⁰ АВИИ, П–17, к. 94, ф. 3, бр. 4; *АР 1941*, I, док. 216, стр. 644; види и монографије Д. Бибера, Ј. Мирнића, П. Качавенде и др.

³¹ АВИИ, П–17, к. 94, ф. 3, бр. 4 – извештај начелника Главног ђенералштаба министру војске и морнарице Милутину Недићу од 27. XII 1938; *Исјо*, П–17, к. 156, ф. 1, бр. 15.

италијанске владе.³² Њихова активност се још више појачала од 1939,³³ односно од тренутка оснивања „Бали Комбетар“-а (Националног фронта), али ни она није била у довољној мери, због изнетих разлога, сузбијана и поред редовних војнообавештајних извештаја.³⁴

Део припадника бугарске националне мањине, повезан са ВМРО, развио је јаку пропаганду и акцију за припајање Македоније Бугарској. Међутим, ни њихова непријатељска делатност, барем у овом периоду, није била у довољној мери спречавана.³⁵

Војни органи су, ипак, и то независно од цивилних власти, предузимали одређене мере ради сузбијања непријатељске делатности дела припадника националних мањина. Али, такве мере су биле само парцијалне, површне и недовршене. Тако је, на пример, забрањено упућивање „војника-несловена“ у јединице које су утврђивале границе,³⁶ део резервних официра немачке и мађарске народности избрисан је из војних спискова,³⁷ а уведено је и полагање испита из државног језика (српскохрватског и словеначког) у школама за резервне официре, како би се и на тај начин број питомаца, несловена, смањило.³⁸ Они који би успели да заврше такве школе били би касније распоређивани у јединице мањег значаја за одбрану земље.³⁹ У склопу ових мера од 1939. било је предвиђено формирање око 50 радничких батаљона за 72.000 Мађара и 50.000 Албанаца, војних обвезника, и то за рад (копање ровова и сл.) у позадини јединица оперативне војске.⁴⁰ Све ове мере и забране важиле су и за Јевреје, војне обвезнике.⁴¹

Војнообавештајни органи су редовно извештавали и упозоравали највише војне и државне органе на разорну активност припадника усташког покрета на терену, али и у самим војним редовима.⁴² И поред низа мера за сузбијање усташког деловања, покрет на чијем се челу налазио Анте Павелић успео је да придобије доста присталица и међу вишим официрима хрватске националности. Они ће своју разорну петоколонашку активност у потпуности изразити за време априлског рата, када ће многи од њих или оставити своје јединице на цедилу, или чак нападати поједине делове југословенске војске који су се повлачили. По-

³² АР, I, док. 237 и 698.

³³ АВИИ, П-17, к. 94, ф. 3, бр. 4; *Исјео*, П-17, к. 94, ф. 24, бр. 21.

³⁴ *Исјео*, П-17, к. 94, ф. 1, бр. 12 и к. 94, ф. 37, бр. 4.

³⁵ *Исјео*, П-17, к. 94, ф. 3, бр. 4 и к. 956, ф. 7, бр. 29; В. Терзић, *н. д.*, књ. I, 186.

³⁶ АВИИ, П-17, к. 135, ф. 2, бр. 42, стр. пов. Ћ. бр. 4637 од 22. VIII 1939.

³⁷ В. Терзић, *н. д.*, књ. I, 194.

³⁸ АВИИ, П-17, к. 135, ф. 3, бр. 47 и 51.

³⁹ *Исјео*, П-17, к. 82, ф. 3, бр. 26.

⁴⁰ АР 1941, I, док. 215, 220 и 223, 640, 641, 649, 658; В. Терзић, *н. д.*, II, 222.

⁴¹ АВИИ, к. 84, ф. 3, бр. 2; *Исјео*, к. 135, ф. 3, бр. 47 и 51; *Исјео*, к. 136, ф. 1, бр. 3; *Исјео*, к. 11, ф. 1, бр. 50.

⁴² АР, I, док. 128, 237 и 255, стр. 426, 699 и 749-750; Б. Илић, *н. д.*, 166, 197-199.

јединци су и предавали поверљиве и тајне ратне планове својим послодавцима, Немцима, а већина је касније заузела командна места у јединицама војске НДХ.⁴³

У борби против деловања Комунистичке партије Југославије режим није бирао средства, па су и највиши војни кругови настојали да се комунистичке идеје и организације не увуку у редове Војске Краљевине Југославије. Официрима и другим војним лицима је чак забрањивано да читају књиге из СССР-а, па макар то била и чисто стручна литература, а ђенерал Симовић је давао предлоге за успешно сузбијање комунистичке пропаганде.⁴⁴

Ђенерал Милан Недић је, у време свога министровања, наређивао најенергичније спречавање ма каквог било покушаја комунистичке акције.⁴⁵ Главни ђенералштаб је 15. новембра 1940. израдио детаљан „Упут за сузбијање комунизма у војсци и морнарици“, у коме је, на више од 20 страна, до танчина анализирана комунистичка делатност и мере за њено сузбијање.⁴⁶ Рад комуниста изједначаван је са разорном активношћу припадника усташког покрета и националних мањина, тако да се и у овој борби прибегавало формирању радних батаљона, односно логора, у које су упућивани комунисти и њихови симпатизери на војне вежбе у трајању од по 6 недеља.⁴⁷

У оквиру припрема за евентуални будући рат, Главни ђенералштаб је наставио са израдом ратних планова у којима су, аналитично, предвиђане разне могуће ситуације које би могле снаћи Краљевину и њену војску. У складу са важећом војном доктрином од 1938, ратни планови израђени од 1939. су били дефанзивног карактера. У овом периоду израђена су 3 ратна плана. Први, који је носио ознаку „С“ (Северни фронт),⁴⁸ израђен је у време док је начелник ђенералштаба био армијски ђенерал Душан Симовић.⁴⁹ Он је претпостављао истовремени напад Немачке и Мађарске на Југославију, а нарочита пажња је била посвећена томе да не дође до пресецања одступног правца југословенске војске према Солуну. Углавном је одговарао стратегијској ситуацији у којој се тада налазила Краљевина, а између осталог предвиђао је и вођење „герилског рата у позадини непријатеља“.⁵⁰

⁴³ В. Терзић, *н. д.*, I, 173.

⁴⁴ *АР*, I, док. 64, стр. 259.

⁴⁵ *Истио*, док. 129, стр. 427–429; АВИИ, П–17, к. 85, ф. 3, бр. 37 и к. 123, ф. 5, бр. 46.

⁴⁶ *АР*, I, док. 134 и 135, стр. 437–456 и 457–458; АВИИ, П–17, к. 86, ф. 1, бр. 12.

⁴⁷ В. Терзић, *н. д.*, 160.

⁴⁸ АВИИ, П–17, к. 5, ф. 1, бр. 18 – изјава генерала Душана Симовића дата 28. VI 1946; *Истио*, Р–17, к. 102, ф. 1, бр. 3; Д. Тешкић, *Рајини планови Војске Краљевине Југославије 1938–1941*, „Војноисторијски гласник“, 1, Београд 1991, 30–45.

⁴⁹ АВИИ, П–17, к. 5, ф. 1, бр. 18 – изјава Д. Симовића.

⁵⁰ Као нап. 48.

Симовићев наследник, армијски ђенерал Петар Косић, у мају 1940. прихватио је текст новог ратног плана под ознаком „Р-40“.⁵¹ Не желевши да усвоји већ разрађени план „С“, Косић је доношење новог објашњавао промењеном војнополитичком ситуацијом.⁵² И поред свих својих недостатака (одбрана свих граница што је доводило до растурања и распарчавања снага, мале снаге у стратегијској резерви, одбацивање могућности вођења герилског рата, кордонски распоред трупа и др.),⁵³ он је на снази остао све до фебруара 1941. Тада се, наиме, Главни ђенералштаб одлучио да приступи, услед промењене ситуације у југословенском окружењу, изради новог ратног плана.

Он је носио ознаку „Р-41“ и то је, у ствари, био преправљени ратни план „Р-40“ са делимично измењеном основном идејом – одбрана на свим фронтovima, заузимање Задра, офанзива према Албанији и омогућавање повлачења на југ и организовање новог „солунског фронта“ – затим, са повећаним бројем дивизија у првом ешалону и смањеном стратегијском резервом.⁵⁴ Међутим, до 27. марта и 6. априла није било довољно времена за било какве конкретније промене, тако да је југословенска војска у рат ушла на основу ратног плана који није омогућавао успешну и дуготрајнију одбрану државне територије. Тај план између осталог није предвиђао ни могућност немачког продора из Бугарске, продора који је у првим данима рата веома брзо разбио сваку помисао на повлачење у правцу Солуна.⁵⁵

Министарство војске и Главни ђенералштаб су сматрали да ће утврђивањем граничних фронтава омогућити успешнију одбрану државне територије. Због тога су још од 1937. предузети обимни радови на утврђивању и запречавању државних граница, а у томе циљу је исте године образован и посебан Штаб за утврђивање. Црпећи средства из ванредних кредита,⁵⁶ Штаб је од септембра 1939.⁵⁷ убрзао радове на границама према Италији, Немачкој и Мађарској,⁵⁸ а од 1940. и према Албанији. Исте године су почели радови и на утврђивању граница према Румунији (у Банату) и Бугарској.⁵⁹ За посудање израђених утврђења формирано је, од 1940. године, 15 посадних батаљона, који су имали застарело наоружање,

⁵¹ Д. Тешић, *Рајни планови Војске Краљевине Југославије 1938–1941*, „Војноисторијски гласник“, 1, Београд 1991, 49; В. Терзић, *н. д.*, II, 162.

⁵² АВИИ, П-17, к. 2, ф. 2, бр. 37 – изјава генерала П. Косића од 27. VIII 1945; В. Терзић, *н. д.*, II, 160, 161; Д. Тешић, *Рајни планови...*, 49.

⁵³ АВИИ, П-17, к. 3а, ф. 1, бр. 1; В. Терзић, *н. д.*, II, 162.

⁵⁴ АВИИ, П-17, к. 5, ф. 1, бр. 16, 1. 22 – изјава ђенералштабног потпуковника Живојина Радојичића дата Генералштабу ЈА 31. VII 1946.

⁵⁵ АВИИ, П-17, к. 5, ф. 1, бр. 18; *Истио*, к. 5, ф. 1, бр. 1; *Истио*, к. 8, ф. 1, бр. 2, 1. 200.

⁵⁶ *АР*, I, док. 32, 148.

⁵⁷ АВИИ, П-17, к. 8, ф. 1, бр. 2, II део.

⁵⁸ *Други свейски рај*, I, 428.

⁵⁹ Као нап. 57.

без икаквих противтенковских и противавионских топова.⁶⁰ До почетка априлског рата била су изграђена солидна утврђења на западном и северном фронту, док је граница према Бугарској остала незаштићена, што је проузроковало брзи продор немачких трупа. Међутим, мора се истаћи да су брзе промене спољнополитичке ситуације и хронични недостаци финансијских средстава били главни разлози за овакав план заштићивања југословенских граница.

Услед брзих немачких освајања у Европи, италијанске окупације Албаније и напада на Грчку, као и прилажења Мађарске, Румуније и Бугарске Тројном пакту, Краљевина Југославија је била принуђена да предузима мере ради појачања борбене готовости оружаних снага.

Војне власти су вршиле повремена „активирања“ (попуна јединица доратног састава позивом обвезника на вежбу) појединих ратних јединица. Циљ је био да се изврши пробна мобилизација, појача бројно стање оперативне војске, као и да се људство упозна са наоружањем и опремом.⁶¹ Поред јединица копнене војске, активирања су обухватала и ваздухопловство (од италијанског бомбардовања Битоља новембра 1940. ове јединице су биле готово стално комплетно активирани), ваздушну одбрану, све коњичке јединице, бродове Ратне морнарице и речне флотиле, велики део артиљеријских пукова, а вршена су углавном по потреби, односно везано са немачким и италијанским акцијама у Европи.⁶² Међутим, активирања јединица су била скопчана са низом пратећих слабости и тешкоћа, као, на пример, са чињеницом да је поступак при активирању био спорији него у случају мобилизације, при чему је постојала и могућност ослобађања обвезника; затим, услед веома честих позивања на дуге вежбе, поготово од септембра 1939, одзиви резервиста су постајали све слабији, нарочито оних са територије Бановине Хрватске; због недостатака командног кадра често је долазило до слабљења дисциплине, а пропусти је било и у систему евиденције обвезника; и, на крају, већа пажња је била посвећивана броју позваних људи него активирању комплетних јединица, тако да до 20. марта 1941. није била потпуно активирана ниједна цела оперативна јединица копнене војске.⁶³

Вршене су и припреме за мобилизацију целокупне војне силе, што је требало да буде основица за извршење концентрације, стратегијског развоја, борбене готовости и вођења операција. Међутим, услови за мобилизацију и концентрацију су били неповољни због неразвијене путне

⁶⁰ *Друји свейски рай*, I, 429; В. Терзић, *н. д.*, II, 155.

⁶¹ *Друји свейски рай*, I, 433.

⁶² АВИИ, П-17, к. 83, 119, 130, 135, 136, 138 и 139; АР, I, док. 232, 249, 294, 296 и 301; В. Терзић, *н. д.*, 206, 208–211, 214, 215.

⁶³ АВИИ, П-17, к. 5, ф. 1, бр. 1 – изјава М. Николића.

и железничке мреже, ограничености вознога парка, као и рањивости комуникацијских чворова и објеката.⁶⁴

Предузимане су и мере за спречавање пловидбе Дунавом (у садејству са британском обавештајном службом), Тисом и Дравом, као граничним рекама.⁶⁵ Настојало се да се плански обезбеди и могућност рушења мостова,⁶⁶ као и премештања ваздухопловних база и школа и главних складишта у долине Ибра, Западне Мораве, Дрине и Босне.⁶⁷ Постојали су и планови за евакуацију државних надлештава и установа из Београда у унутрашњост земље, углавном у Врњачку и Матарушку Бању. Евакуација је отпочела 1. марта 1941. и спроводила се све до почетка, па и током рата.⁶⁸

У оквиру ратног плана „С“ биле су израђене одредбе о вођењу герилског рата у непријатељској позадини,⁶⁹ облику борбених дејстава који је био дубоко укореењен у ратним традицијама српског народа. У склопу тога, предвиђало се и образовање специјалних четничких (герилских, јуришних) јединица што је и учињено у априлу 1940, када су формирани Четничка команда и шест четничких батаљона.⁷⁰ Били су састављени од одабраних официра и војника добровољаца, на челу са дивизијским ђенералом Михаилом Михаиловићем.⁷¹ Батаљони су, према замисли Главног ђенералштаба, требало да представљају основну групацију која би, у садејству са оперативним армијама, дејствовала по принципима герилског рата. Али, те јединице нису успеле да током априлског рата одговоре своме основном задатку и улози, тако да су капитулирале заједно са другим деловима југословенске војске.⁷²

Војску Краљевине Југославије потресала је и делатност непријатељских обавештајних служби. Главни ђенералштаб био је свестан опасности које су од њих претиле. Због тога је, поред већ постојећег обавештајног (Другог) одељења, формирао и посебан Сервис тајне службе. Он је успешно, било самостално, било уз помоћ британске обавештајне службе, решавао и најсложеније случајеве шпијунаже и покушаја диверзија.⁷³ Та-

⁶⁴ Д. Тешић, *Војска Краљевине Југославије уочи априлског рата*, „Историја 20. века“, 1–2, Београд 1991, 131–132.

⁶⁵ Као нап. 63.

⁶⁶ АВИИ, П-17, к. 83, ф. 5, бр. 22.

⁶⁷ *Истито*; к. 5, ф. 1, бр. 1.

⁶⁸ *Истито*; В. Терзић, н. д., II, 223.

⁶⁹ АВИИ, П-17, к. 3а, ф. 1, бр. 1; *Истито*, к. 5, ф. 1, бр. 18; *Истито*, к. 8, ф. 1, бр. 2.

⁷⁰ *Истито*, к. 397, ф. 10, бр. 43, 1. 1–9.

⁷¹ Н. Шехић, *Четнички пово у Босни и Херцеговини (1918–1941)*, Сарајево 1971, 199.

⁷² *Истито*; о образовању Четничке команде више у: Д. Тешић, *Герилски рат у њловима Војске Краљевине Југославије*, „Историја 20. века“, 2, Београд 1995.

⁷³ АР, I, док 243, стр. 713–715; Ј. Марјановић, *Дрвжа Михаиловић између Британаца и Немца*, Загреб–Београд 1979, 25; Е. Barker, *Britanska politika prema jugoistočnoј Evropi и Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1978, 57; У. Поповић, *Десетци по реду, Тајна војнообавештајна служба бивше југословенске војске од 1938. до маја 1941. године*, Београд 1976.

кође, предузимане су и најразличитије мере сузбијања деловања непријатељских служби унутар војних редова, о чему су бринули официри Другог обавештајног одељења Главног ђенералштаба.⁷⁴

После пуча 27. марта (о припремама преврата, његовој политичкој позадини и начину извршења у овом тексту, због ограничености простора, неће бити речи⁷⁵) било је јасно да ће Немачка напасти Краљевину Југославију, пошто је само збацивање владе која је потписала Тројни пакт са политичког гледишта значило објаву рата силама Осовине.

Надајући се, с једне стране, да ће моћи да избегне сукоб са Трећим рајхом и страхујући од њега, нова влада ђенерала Душана Симовића је, истовремено, са друге, предузела и низ мера ради повећања борбене готовости југословенске војске. При томе, оне су биле пуне слабих тачака, половичних решења и пропуста. Услед недостатка времена нису могле да буду изведене битније измене у ратном плану „Р-41“.⁷⁶ Предлог Главног ђенералштаба да се одмах прогласи општа мобилизација влада је одбацила страхујући да не изазове Немце. Уместо тога, она је наредила 27. марта активирање само неких јединица,⁷⁷ да би тек 30. марта било наређено опште активирање (тајна мобилизација), с тим да први дан активирања буде 3. април.⁷⁸ Међутим, опште активирање се изводило по мирнодопским прописима, што је веома успоравало његово извођење. Осим тога, наређено је било и да се са територије Бановине Хрватске не узимају стока и возила, што је практично онемогућавало мобилизацију јединица са тога подручја. И јак утицај усташких агитатора и присталица ХСС-а доводио је до тога да је врло мали број јединица био у потпуности попуњен обвезницима.

Многе јединице активирание 27. марта нису биле до 6. априла попуњене до свог формацијског састава, а поготово је, како је то Симовић објаснио у својој послератној изјави, „нарочито било од штете што јединице за рушење објеката, јединице за везу и дивизијска артиљерија уместо да су раније мобилисане и биле на месту употребе још пре 27. марта, нису уопште стигле да заврше мобилизацију.“⁷⁹

Наређење за опште активирање издато 30. марта није изазвало никакво узбуђење. Обвезници, навикли на честа активирања и вежбе у ранијем периоду, нису журили, а ратне законске одредбе нису могле бити

⁷⁴ АВИИ, П-17, к. 87а, ф. 1, бр. 18; *Исјео*, к. 123, ф. 5, бр. 4; *Исјео*, к. 165, ф. 3, бр. 2; *Исјео*, к. 283, ф. 1, бр. 20.

⁷⁵ О 27. марту постоји обимна литература, а пре свега тематска збирка докумената *27. март 1941. године*, Б. Петрановић, Н. Жутић, Београд 1990; АВИИ, П-17, к. 8, ф. 1, бр. 2 – *Мемоари Д. Симовића*.

⁷⁶ Б. Илић, *н. д.*, 241–247.

⁷⁷ АВИИ, П-17, к. 2, ф. 1, бр. 8 – стр. пов. Ђ. бр. 2368 од 28. III 1941.

⁷⁸ *Исјео*, к. 5, ф. 1, бр. 1 – изјава М. Николића; *Исјео*, к. 11, ф. 3, бр. 22 – наређење стр. пов. Ђ. бр. 2233 од 30. III 1941.

⁷⁹ АВИИ, П-17, к. 5, ф. 1, бр. 18 – изјава Д. Симовића.

примењене пошто није било издато наређење о општој мобилизацији. Осим тога, јака петоколонашка активност у неким крајевима земље је још више успорила активирање. Многе јединице су биле остале и без официра. Одзив људства је био око 70–90%, а давалаца стоке око 50%. На територији Бановине Хрватске одзив је био само око 50% људства и 10–15% стоке и возила.⁸⁰

Наређење министра војске и морнарице од 4. априла да команде и јединице крену убрзаним маршевима ка својим концентрацијским просторима изазвало је покретање многих јединица и пре него што су стигли сви обвезници, стока и возила. Због тога је долазило до лутања закаснелих војника, који су, тражећи своје чете, успоравали извођење мобилизације.⁸¹

И поред свих недостатака и спорости у извршавању наређења о општем активирању, влада је тек 7. априла, дакле, другог дана рата, издала наредбу о општој мобилизацији, али је тада већ било касно.

Због опште узнемирености народа који је наслућивао рат, Симовић је до 6. априла издао више прогласа и наредби чији је циљ био смиривање становништва. Тако је забранио исељавање и евакуацију народа из места становања иако је већ постојао план о томе, што је довело до великих цивилних жртава, нарочито у Београду.⁸²

После свих мера, а на основу наређења о општем активирању, на својим местима било је 11 пешадијских дивизија, 16 посадних пукова у граничним утврђењима, ваздухопловство и територијална противавионска одбрана и јединице војске и Речне флотиле за запречавање Дунава. Све остале јединице и штабови су остали на својим мирнодопским местима, што значи да се само 1/3 јединица налазило на локацијама предвиђеним за вођење борбе, а да 2/3 нису завршиле ни мобилизацију, а камоли концентрацију и стратегијски развој.

Без обзира на низ мера предузетих ради повећања борбене готовости и јачања одбрамбене способности југословенске војске у периоду од септембра 1939, Краљевина Југославија није спремна дочекала априлски рат. Кривци, међутим, нису искључиво војни команданти, иако и они носе извесно бреме одговорности, него пре свега, политичко руководство земље које је, спроводећи политику незамерања и прихватања ултиматума, довело војску у незавидан положај. Имајући у виду и економске, социјалне, а пре свега националне кризе и сукобе који су потресали земљу, уз садејство спољнополитичког окружења, може се лако разумети зашто је југословенска војска положила оружје после само 12 дана рата.

⁸⁰ *Истио*, к. 12, ф. 6, бр. 39.

⁸¹ В. Терзић, *н. д.*, II, 226–232.

⁸² *Истио*, I, 544–545.

DRAGAN TEŠIĆ

THE ARMY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA
1939–1941*Summary*

The arrival of German troops on the north-western borders of the Kingdom of Yugoslavia, after the annexation of Austria in March 1938, induced Yugoslav political and military circles to begin hasty preparations for the event of war. Defense measures were increased after German occupation of Czechoslovakia and Italian occupation of Albania, at which point Yugoslavia was brought to a state of general alert. When German troops entered Poland and the Second World War began, the Government of Cvetković mobilized a further 500.000 soldiers and positioned two armies along the entire Yugoslav border.

Notwithstanding the steps taken to improve the country's defenses, the Army of the Kingdom of Yugoslavia was not ready for the April war. The reasons for this state of Yugoslav armed forces are many: an under-developed military industry; dependence on foreign sources for modern weapons which resulted in technical inferiority; insufficient financial resources; the diversity, both national and professional, of the commanding personnel; the strategic inadequacy of the headquarters' war plans; the feeble and inefficient measures taken to improve the organization and the readiness of the army; unfinished fortification on all borders, especially on the border with Bulgaria; subversive activities of enemy intelligence services, parts of national minority groups and sympathisers of the Ustaša movement; the hesitation of the Government headed by Dušan Simović in crucial situations which lead to a series of blunders between 27 March and 6 April, 1941 and to the subsequent capitulation of the Army.

Blame for the state the Army was in when the enemy attacked cannot be laid solely on the military leaders. It can rather be attributed to the political leaders of an economically undeveloped country, torn by many social and national conflicts.

